

Андрій Курило,

здобувач ступеня вищої освіти «бакалавр» ФПППО

Науковий керівник – проф. Столяренко О. В.

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ: ВИКЛИКИ ТА СТРАТЕГІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглядається комплекс соціально-педагогічних умов, що забезпечують ефективну соціальну адаптацію дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. На основі аналізу праць сучасних дослідників та міжнародних стратегій, виокремлено ключові чинники успішної інтеграції дитини в суспільство, зокрема в умовах війни та деінституціоналізації.

Вступ. Криза та актуальність соціальної адаптації. Проблема соціальної адаптації дітей, які залишилися без опіки батьків, завжди посідала центральне місце в педагогічній науці. Однак сьогодні вона набула критичної гостроти. Як зазначає Є. Яцун (2024), сучасні складні життєві обставини, в яких опиняються діти, вимагають не просто стандартного догляду, а створення специфічних соціально-педагогічних умов, які б компенсували відсутність родинного тепла та забезпечили повноцінний розвиток особистості [1].

Соціальна адаптація – це не лише звикання до нових умов життя, а складний процес інтеграції дитини в систему суспільних відносин, засвоєння нею соціальних норм та ролей. Для дитини, яка втратила сім'ю, цей процес є травматичним і потребує фахового супроводу. Актуальність теми підсилюється зобов'язаннями України перед міжнародною спільнотою, зокрема в межах Європейської стратегії прав дитини (European Commission, 2021), яка наголошує на праві кожної дитини на захист від бідності та соціальної ізоляції через механізм «Європейської гарантії для дітей» [9].

1. Теоретичні засади соціально-педагогічної адаптації. Процес соціалізації дітей-сиріт у сучасній Україні має свої особливості, зумовлені як історичною спадщиною інтернатних закладів, так і сучасними

трансформаціями. Дослідниця А. Івакіна (2021) підкреслює, що соціально-педагогічні умови – це не просто зовнішні обставини, а цілеспрямовано створена система взаємодії між вихователем та вихованцем, спрямована на формування життєвої компетентності дитини [2]. За Івакіною, основними компонентами цих умов є:

- психоемоційна підтримка, що дозволяє дитині подолати депривацію.
- стимулювання соціальної активності, аби дитина не була пасивним об'єктом допомоги, а ставала суб'єктом власного життя.
- Формування позитивного образу майбутнього. Важливо розуміти, що адаптація не закінчується моментом влаштування дитини в установу чи сім'ю. Це тривалий шлях, який вимагає від педагогів глибокого розуміння травми.

2. Від інституціоналізації до сімейних форм опіки: стратегічний вимір Світовий досвід, підкріплений звітами UNICEF (2023) , однозначно свідчить: майбутнє соціального захисту – за відмовою від великих інтернатів (деінституціоналізація) [8]. У документі «Ending the institutionalization of children and keeping families together » наголошується, що навіть найкращий заклад не може замінити дитині сім'ю. Інституційне середовище часто стає бар'єром для нормальної адаптації, створюючи ефект «соціального кокона». В Україні цей перехід досліджують Т. Тюріна та О. Кінаш (2022). Вони аналізують стан та перспективи розвитку сімейних форм опіки (прийомні сім'ї, ДБСТ), зазначаючи, що саме сімейне середовище є тією ключовою «педагогічною умовою», яка дозволяє дитині природним шляхом засвоювати соціальний досвід [5]. Однак перехід до сімейних форм потребує не лише політичної волі, а й підготовки самих батьків-вихователів.

3. Специфіка адаптації в прийомній сім'ї та ДБСТ Коли ми говоримо про прийомну сім'ю, соціально-педагогічна діяльність набуває нових форм. Н. Коловоротна та Н. Єсіна (2024) акцентують увагу на тому, що адаптація в родині – це двосторонній процес [3]. Дитина адаптується до нових правил, а сім'я – до особливостей дитини, яка часто має негативний попередній досвід.

До ключових умов успішної адаптації в сім'ї за Н. Коловоротною та Н. Єсіною належать:

- створення атмосфери довіри та безпеки, де дитина не боїться помилитися.
- чітке визначення соціальних ролей (хто є батьками, якими є обов'язки кожного члена родини).
- наявність зовнішнього соціального супроводу, щоб прийомні батьки не залишалися сам на сам із кризовими ситуаціями [3]. Особливо складною є адаптація для дітей з числа внутрішньо переміщених осіб (ВПО). І. Литяга та С. Ситняківська (2024) у своєму дослідженні вказують, що діти-сироти ВПО проходять «подвійну адаптацію»: до втрати батьків (або зміни статусу) та до втрати звичного середовища проживання. У дитячих будинках сімейного типу (ДБСТ) для таких дітей важливою умовою стає збереження їхньої ідентичності та водночас інтеграція в нову громаду [6].

4. Роль територіальної громади в соціалізації дітей Соціальна робота не повинна замикатися в межах однієї квартири чи установи. С. В. Глюза (2025) на прикладі Луцької територіальної громади демонструє, як місцеві ініціативи можуть стати фундаментом для підтримки дітей, позбавлених піклування [4]. Основні напрямки діяльності громади включають: Створення інклюзивного простору для позашкільної освіти. Залучення дітей до волонтерських та молодіжних проєктів громади. Організація професійної орієнтації, що є критичним для підлітків-сиріт, які готуються до самостійного життя.

5. Трансформація системи соціального захисту дітей-сиріт в умовах війни Повномасштабна війна внесла радикальні корективи в освітній та виховний процеси. Як стверджують Д. Тихонова та В. Божко (2025) , система соціального захисту дітей-сиріт в Україні сьогодні переживає етап вимушеної, але необхідної трансформації. Основний акцент змістився з «планового супроводу» на «кризове реагування» [7]. Д. Тихонова та В. Божко виокремлюють три ключові виклики, що впливають на соціальну адаптацію:

- реактивна мобільність: Масова евакуація вихованців інтернатів та ДБСТ за кордон або у безпечніші регіони країни руйнує сталі соціальні зв'язки.

- вторинна травматизація: Дитина, яка вже пережила втрату батьків, змушена знову стикатися зі страхом смерті, обстрілами та невизначеністю.

- дефіцит фахівців: Велика кількість соціальних педагогів та психологів сама опинилася в статусі ВПО, що створює розрив у безперервності педагогічного супроводу. У цих умовах педагогічною умовою номер один стає створення «простору стабільності». Педагог має стати для дитини точкою опори, що не змінюється, незалежно від зовнішніх обставин. Це вимагає від спеціалістів володіння навичками першої психологічної допомоги та знаннями з травма-інформованого навчання.

6. Технології соціально-педагогічного супроводу: від теорії до практики
Для успішної адаптації дітей, позбавлених піклування, недостатньо лише формального виконання державних програм. Потрібні живі, гнучкі методики. Орієнтуючись на дослідження Є. С. Яцун (2024), можна виділити кілька ефективних технологій [1]: Арт-терапевтичні методи: Малювання, ліплення та казкотерапія дозволяють дітям висловити те, що вони не можуть передати словами через віковий бар'єр або психологічну заблокованість. Тьюторство та менторство: Залучення успішних дорослих (волонтерів, представників громади), які стають для дитини значущими дорослими поза межами закладу чи сім'ї. Цифрова соціалізація: В умовах дистанційного навчання (що особливо актуально для прифронтових територій) важливо навчити дитину безпечній поведінці в мережі та використанню технологій для самоосвіти. Важливим аспектом, на якому наголошує С. В. Глюза (2025), є проєктна діяльність у межах територіальної громади [4]. Коли дитина-сирота бере участь у створенні муралу в місті, висадженні дерев або волонтерському зборі, вона відчуває свою причетність до суспільства. Це лікує «синдром непотрібності», який часто супроводжує дітей у закладах.

7. Підготовка до самостійного життя як фінальний етап адаптації.
Соціальна адаптація вважається завершеною тоді, коли випускник інтернатного закладу чи прийомної сім'ї здатен самостійно функціонувати в соціумі. Проте статистика показує, що саме цей перехід є найбільш критичним. А. Івакіна

(2021) зазначає, що педагогічні умови мають включати формування «життєвого кошика» навичок: Фінансова грамотність: Вміння розподіляти бюджет, розуміння податкової системи та банківських інструментів. Побутова автономія: Від приготування їжі до базового ремонту житла та оплати комунальних послуг. Правова обізнаність: Знання своїх прав на житло, пільги та освіту [2]. Згідно з положеннями EU Strategy on the Rights of the Child (2021), соціальний супровід не повинен припинятися в день 18-річчя. Європейська модель передбачає плавний перехід (leaving care), де молода людина отримує підтримку наставника ще протягом кількох років після виходу в самостійне життя [9].

8. Міжнародний досвід та його імплементація в український контекст
Документи UNICEF (2023) акцентують увагу на важливості підтримки біологічних сімей для запобігання сирітству [8]. «Keeping families together» – це стратегічна педагогічна умова. Якщо соціальний педагог може вчасно виявити кризову сім'ю та надати допомогу, дитина не потрапить до системи соціального захисту. Для України важливо інтегрувати міжнародні стандарти, зберігаючи власний унікальний досвід подолання криз. Т. Тюріна та О. Кінаш (2022) пропонують розширити мережу малих групових будинків (МГБ), які поєднують у собі переваги сімейного виховання та професійного педагогічного нагляду [5]. Це особливо актуально для дітей зі складними порушеннями розвитку або для великих груп рідних братів і сестер, яких важко влаштувати в одну прийомну сім'ю.

Підводячи підсумки, варто зазначити що соціально-педагогічна адаптація дітей, позбавлених батьківського піклування, у 2024–2026 роках – це динамічний процес, що потребує поєднання академічних знань та емпатичного підходу. Аналіз праць С.Глюзи, А.Івакіної, Н.Коловоротної, Д.Тихонової, Є.Яцун [1, 2, 3, 4, 7] та інших дослідників дозволяє стверджувати:

- пріоритет сім'ї: Жодна інституція не забезпечує такої якості адаптації, як сімейні форми опіки.

- Громада як ресурс: Соціалізація неможлива без активного залучення територіальних громад.
- Травма-інформованість: В умовах війни кожен педагог має бути частково психологом, розуміючи вплив стресу на поведінку дитини.
- Комплексність: Соціальна адаптація – це не лише дах над головою, а й освіта, психологічна реабілітація та підготовка до професійного життя.

Україна впевнено рухається шляхом деінституціоналізації, проте цей шлях вимагає постійного наукового переосмислення та вдосконалення законодавчої бази, відповідно до вимог Європейського Союзу та потреб кожної конкретної дитини.

Список використаних джерел

1. Яцун Є. С. (2024). Соціально-педагогічні умови соціалізації дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах. КДПУ.
2. Івакіна А. (2021). Соціально-педагогічні умови процесу соціалізації дітей-сиріт в сучасній Україні. ХДУ.
3. Коловоротна Н. А., Єсіна Н. О. (2024). Соціально-педагогічна діяльність з адаптації дітей-сиріт у прийомній сім'ї.
4. Глюза С. В. (2025). Соціальна робота з дітьми, які залишилися без батьківського піклування, в умовах Луцької територіальної громади. ВНУ.
5. Тюріна Т., Кінаш О. (2022). Стан та перспективи розвитку сімейних форм опіки в сучасній Україні. Львівська політехніка.
6. Литяга І., Ситняківська С. (2024). Соціальна адаптація дітей у сімейних дитячих будинках з числа ВПО. Житомирський держ. ун-т.
7. Тихонова Д., Божко В. (2025). Трансформація системи соціального захисту дітей-сиріт в умовах війни.
8. UNICEF Europe and Central Asia (2023). Ending the institutionalization of children and keeping families together.
9. European Commission (2021). EU Strategy on the Rights of the Child and the European Child Guarantee.